

بسم الله الرحمن الرحيم

روش های رفتاری والدین در تربیت فرزندان بر مبنای سیره معصومین(ع)

استاد راهنما: خانم راضیه علی اکبری^۱

فاطمه لطفعلی زاده ، فاطمه صدری، ریحانه قرائتی^۲

چکیده

تربیت اخلاقی همواره با چالش هایی مواجه بوده است. چالش هایی که معمولاً خانواده را دچار آسیب می کند. در این راستا والدین نیازمند علم و عمل نسبت به روش های تربیتی سازنده ای هستند که باتوجه به آن فرزندان را از آسیب های روحی و روانی ، فردی و اجتماعی و اعتقادی حفظ کنند. از این رو در مقاله حاضر سعی شده با روش تحلیلی - توصیفی ، به بررسی روش های تربیتی ناظر بر سیره معصومین (ع) پرداخته شود . بر اساس مطالعات انجام شده در سیره معصومین (ع)، این نتیجه به دست آمد که رفتارهای ایشان بر مبنای محبت ، منطق، تذکر، توجه به نیازهای مادی و معنوی ، رفتارهای تاثیرگذار غیر مستقیم در تربیت بوده است که توجه والدین به این روش ها باعث می شود فرزند از آسیب های فردی و اجتماعی، روحی و روانی حفظ شود یا کمتر مورد آسیب قرار گیرد.

واژگان کلیدی : رفتار والدین ، تربیت اخلاقی، فرزند ، سیره معصومین (ع)

^۱ معاون پژوهش حوزه علمیه صالحات ۰۹۳۰۶۳۴۲۱۲۸

^۲ طلاب سطح ۲ حوزه علمیه صالحات، تلفن مسئول: خانم لطفعلی زاده ۰۹۹۱۶۳۲۲۸۲۲

بیان مسئله

تأثیرگذارترین افراد در جامعه کسانی اند که تحت تربیت نیکویی قرار گرفته اند. در این راستا روش های تربیتی والدین اهمیت ویژه ای دارد، روش هایی که در اسلام نیز مطرح شده است، که اگر والدین به آنها تجهیز باشند، می توانند فرزندانی دارای بهداشت روانی، اخلاقی و تاثیرگذار به جامعه تحویل دهند. از این رو در مقاله حاضر به بررسی مهم ترین روش های تربیتی والدین از دیدگاه اهل بیت (ع) پرداخته شده است. مواردی مانند: عدم تبعیض، رفتار غیر مستقیم، تذکر، تقویت نیروی ایمان، تامین نیازهای مادی و معنوی، شیوه منطقی و استدلال، مهرورزی و محبت، احترام.

پیشینه تحقیق:

در این رابطه کتب و مقالاتی نوشته شده از جمله: فرایند تربیت فرزندان در اندیشه دینی، نویسنده: عباسعلی شاملی، شیوه های اصلاح رفتار کودکان و نوجوانان در فرهنگ اهل بیت (ع)، نویسنده: عبدالکریم پاک نیا، مهارت های رفتاری والدین با فرزندان / نویسنده: سیده مریم طباطبایی ندوشن در این مقاله به بررسی روش های رفتاری والدین و چگونگی رفتار با فرزندان پرداخته شده است و سعی شده تا به مهم ترین روش های رفتاری که در حال حاضر دچار چالش شده است پردازد.

اهمیت موضوع:

امروزه امر تربیت در خانواده ها با چالش های بسیاری مواجه است. چالش هایی که در برخی موارد فضای مجازی و مشکلات فرهنگی و اقتصادی موجب آن گردیده و همین امر موجب شده تا فرزندان در چنین خانواده هایی مورد آسیب های روحی، اخلاقی و یا حتی جسمی قرار بگیرند و در نتیجه هنگامی که وارد جامعه می شوند تاثیرات نامطلوبی بر جامعه دارند. بنابراین بررسی روش های تربیتی والدین اهمیت بسزایی دارد.

سوالات تحقیق :

سوال اصلی: والدین چه روش های رفتاری در تربیت فرزندان بر مبنای سیره معصومین (ع) می توانند داشته باشند؟

سوالات فرعی :

- رفتار غیر مستقیم در تربیت اخلاقی فرزندان چگونه است؟
- والدین چگونه به فرزند تذکر دهند؟
- چگونگی تاثیر تقویت نیروی ایمان در تربیت فرزند؟
- راه های مهرورزی و محبت به فرزندان چگونه است؟
- چگونه والدین با فرزند خود بر مبنای منطق و استدلال رفتار کنند؟

روش تحقیق: کتابخانه ای - تحلیلی - توصیفی

فصل اول: رفتار غیر مستقیم والدین بر تربیت فرزندان

برای اصلاح رفتار نادرست یا برای فهماندن چیزی می‌توان آن را به طور غیر مستقیم مطرح نمود در این حالت علاوه بر اینکه احترام و شخصیت فرد محفوظ مانده است اشتباه او هم به وی تفهیم می‌شود. این شیوه اصلاحی و تربیتی برگرفته از روش تربیتی قرآن و اهل بیت (ع) است. چنانچه امام صادق (ع) فرمود: «بسیاری از خطابات قرآن به عنوان سرزنش پیامبر اکرم (ص) نازل شده است ولی مقصود دیگران بوده‌اند».^۱ این خود نمونه‌ای از رفتار غیر مستقیم در عالم وحی است، همانطور که خداوند متعال به پیامبر (ص) می‌فرماید: «اگر پدر یا مادرت نزد تو به پیری رسیدند با آنان درشتی مکن»!^۲ این در حالی است که رسول خدا (ص) پدر و مادرش را در دوران طفولیت از دست داده بود یا به حضرت عیسی (ع) می‌فرماید: آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را به عنوان معبود غیر از خداوند انتخاب کنند!^۳ در اینگونه موارد مقصود خداوند متعال دیگران هستند و پروردگار عالمان به طور غیر مستقیم آنان را مورد خطاب قرار داده است. در سیره اهل بیت (ع) نیز شیوه یادآوری غیر مستقیم فراوان دیده می‌شود. داستان آموزش وضو توسط حسنین (ع) به یک پیرمرد از طریق یادآوری غیر مستقیم صورت گرفت. آنان بدون اینکه به او جسارتی بکنند یا در مورد اشتباه وی سخنی به میان آورند خود وضوی کامل گرفته و او را به داوری طلبیدند و آن مرد به خطایش واقف شده و با جان و دل پذیرفت.^۴ بنابراین مادر با رفتار و گفتار درست در خانه و در فضای خارج از خانه برای فرزند الگوسازی کرده و به طور غیر مستقیم فرزند را به سمت رفتار و گفتار هدایت کند.

فصل دوم: تذکر شفقت آمیز

می‌توان خطاهای نوجوانان را در محیطی کاملاً دوستانه و بدور از خشونت و عصبانیت به آنان تذکر داد.

^۱ اصول کافی، ج ۲، ص ۶۳

^۲ سوره اسراء، آیه ۲۳

^۳ سوره مائده، آیه ۱۱۶

^۴ بحارالانوار، ج ۲۳ ص ۳۱۹

قرآن کریم برخی از نصایح سودمند را از زبان دیگران بیان کرده است از جمله مواعظ لقمان حکیم به فرزندش را نقل می‌کند. اما رعایت نکاتی تربیتی در امر نصیحت و موعظه ضرورت دارد:

الف - تا حد ممکن مخفیانه و در خلوت باشد. علی(ع) می‌فرماید: هر کس برادر دینی خود را مخفیانه موعظه کند او را آراسته ولی اگر آشکارا و در میان جمع عیوبش را متذکر گردد به شخصیت وی اهانت نموده است.^۱

ب - همراه با محبت و احسان باشد و همچنین فهرست عیبهای دیگری را پشت سرهم به فرد خطاکار نشمارد. سیره امام صادق(ع) در این زمینه راهنمای بسیار خوبی برای ماست. آن حضرت هنگامی که متوجه شد شقرانی(فردی گنه کار و شرابخوار) نمی‌تواند از دربار منصور دوانیقی سهم خود را دریافت کند به آنجا رفت و سهم شقرانی را گرفت و به وی تسلیم نمود. آن حضرت بعد از پرداخت وجه با لحنی ملاطفت‌آمیز و مهربان، خطای وی را به او گوشزد کرده و فرمود: کار خوب از هر کسی خوب است ولی از تو به واسطه انتسابی که به ما اهل بیت داری خوبتر و زیباتر است و کار بد از هر کسی بد است، ولی از تو به خاطر همین انتساب، زشت‌تر و قبیح‌تر است. امام صادق(ع) این جمله را فرمود و گذشت. شقرانی با شنیدن این جمله دانست که امام از سر او و گناهش آگاه است و از اینکه امام با این حال به یاری او شتافته و ابراز محبت نموده و با رفتاری کاملاً منطقی و پسندیده وی را به گناهش متوجه ساخت، شدیداً نزد وجدان خود شرمسار گشت و خود را ملامت نمود.^۲

ج - کوتاه، مختصر و ملایم: در نصیحت دادن و تذکر عیوب نوجوانان نباید طولانی سخن گفت و شیرینی و حلاوت نصیحت را از بین برد. امام کاظم(ع) فرمود: هر کس با سخنان زاید، شیرینی کلام خود را محو کند

^۱ بحارالانوار، ج ۷۵، ص ۳۷۴

^۲ همان، ج ۴۷، ص ۳۴۹

نور می‌روند.^۱ اساساً ایمان مذهبی و علاقه به اعتقادات دینی و فطرت انسانها نهفته است والدین و مربیان می‌توانند با پرورش آن و جهت دادن به فطریات نوجوانان در شکوفائی این حس درونی آنان را یاری کرده و کودک را در مسیر تربیت سالم قرار دهند.

یکی از بهترین راه‌های تقویت ایمان مذهبی، ایجاد جوی مذهبی و فضائی جذاب در محیط زندگی و کودک و

نوجوان می‌باشد. امام مجتبی (ع) هنگامی که به نماز برمی‌خاست بهترین لباسهای خود را می‌پوشید،

پرسیدند: ای پسر رسول خدا! چرا در نماز بهترین و تمیزترین لباس خود را می‌پوشید؟ حضرت پاسخ داد:

خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد و به همین جهت، من لباس زیبا برای راز و نیاز با پروردگارم

می‌پوشم و پروردگارم دستور داده است که: زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد بگیرید.^۲ دوست

دارم زیباترین لباسم را بپوشم.^۳ بنا بر این احادیث این رفتار تربیتی امام حسن (ع) نشان می‌دهد که باید فضای عبادت جذاب و دوست داشتنی بوده و برای کودکان و نوجوانان که ناظر آن هستند دلنشین و خوشایند باشد.

آن حضرت به مربیان می‌آموزد که هنگام نیایش مذهبی باید آراسته بود و با چهره‌ای گشاده با فرزندان

برخورد شود. تا آنان خاطرات خوشی از این لحظات معنوی داشته باشد.

فصل پنجم: شیوه منطق و استدلال

ممکن است برای اصلاح رفتار و تغییر روش‌های ناپسند، به دلیل و برهان عقلانی متوسل شویم. اگر ما به

نوجوان خطاکار دلائل قانع کننده‌ای اقامه کنیم و او را از عواقب عمل زشت خود آگاه سازیم معمولاً از ما

می‌پذیرد. اما گاهی والدین بدون اینکه متوجه باشند و علت ناپسندی و غلط بودن رفتار نوجوان را به او

^۱ کشف الغمه، ج ۱، ص ۵۷۳

^۲ سوره اعراف، آیه ۳۱

^۳ وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۴۵۵

توضیح دهند با تحکم و استبداد می‌خواهند که او این عمل را ترک کند و بدون آگاهی دادن او را به تغییر رفتار وادار می‌سازند که معمولاً آثار خوبی هم ندارد و هیچگونه اصلاح و تغییری در رفتار متربی دیده نمی‌شود و گاهی خطای نوجوان شدت می‌گیرد. علامه شیخ جعفر کاشف الغطاء در زمینه اصلاح رفتار فرزندان خویش از همین شیوه بهره می‌گرفت. او زمانی که احساس کرد پسر نوجوانش به سحر خیزی عادت ندارد و از خواب شیرین صبحگاهی دیر بیدار می‌شود در یکی از روزها قبل از اذان صبح کنار بستر پسرش آمد و او را بیدار کرده و گفت: پسرم برخیز! تا به حرم مولای متقیان علی(ع) مشرف شویم. نوجوان چشمان خواب آلوده‌اش را مالیده و گفت: شما بروید و من هم می‌آیم. پدر گفت: نه من ایستاده‌ام تا با هم برویم. نوجوان برخاست، وضو گرفت و به اتفاق پدر به سوی حرم مطهر روانه شدند. جلوی در حرم فقیری نشسته و دستش را به سوی مردم دراز کرده بود. پدر از پسر پرسید: فرزندم! این مرد برای چه در اینجا نشسته است؟ گفت: برای گدائی و دریافت کمک از مردم. پرسید: فکر می‌کنی چقدر از این طریق بدست آورد؟ گفت: شاید چند درهمی عایدش شود. پرسید: آیا مطمئناً این مبلغ را به دست خواهد آورد؟ گفت: به طور قطع و مسلم نمی‌توان پیش بینی کرد، شاید مبلغی عایدش بشود و شاید هم دست خالی برگردد. پدر که زمینه را برای گفتن مطلب آماده دید، گفت: پسرم! بین این مرد فقیر، برای به دست آوردن یک مقدار منافع دنیائی احتمالی که یقین به آن هم ندارد در این هنگام شب این جا آمده و دستش را دراز کرده است. در حالی که ما واقعاً به ثواب‌هایی که خداوند متعال برای سحرخیزی و عبادات تعیین فرموده است یقین کامل داریم و گفته ائمه اطهار(ع) را به طور حتم باور کرده‌ایم پس چرا در انجام آن سستی نشان دهیم! از منظر فرهنگ و حیانی اسلام نیز بهره گرفتن از منطق و استدلال عقلانی امری مطلوب است. خداوند متعال در آیات بسیاری برای بیداری و آگاهی دادن به مردم غفلت زده از عقل و اندیشه آنان بهره می‌گیرد. تفکر، تدبّر، تعقل از جمله اصطلاحات قرآنی است که بارها در این کتاب آسمانی بعد از گوشزد کردن خطای گناه کاران به آنان یادآوری می‌شود. خداوند در سوره ملک از زبان گناه کارانی که به جهنم و هلاکت کشیده شده‌اند می‌فرماید: «و قالوا لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب الصّعیر»^۲ می‌گویند: اگر ما سخن حق را می‌شنیدیم و یا اینکه می‌اندیشیدیم در میان اهل جهنم نبودیم.

^۱ تعالیم آسمانی اسلام، ص ۱۲۸

^۲ سوره ملک، آیه ۱۰

بنابراین متوجه کردن نوجوان خطاکار به تفکر و اندیشه در مورد عواقب اشتباه، می‌تواند در تغییر رفتار او تأثیر داشته باشد.

فصل ششم: مهرورزی و محبت

کودکان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران هستند که برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگیهای روانی است. آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتماد به نفس، اعتماد به والدین، الگوگیری در مهرورزی به دیگران و پیشگیری از انحرافات، نمونه ای از این امتیازات است. مهرورزی و محبت نمودن به کودکان، نه تنها موجب تندرستی بلکه بهترین پل ارتباطی برای تربیت کودکان در ساحت‌های گوناگون اعم از تربیت اخلاقی، دینی، سیاسی، عاطفی، فیزیکی و آموزشی است. ارتباط عاطفی با فرزند موجب میشود که وی با والدین خویش صمیمی باشد، به آنان اعتماد کند و آنان را پناهگاه خویش در بحرانهای زندگی بداند. خداوند در قرآن کریم، خطاب به پیامبرش میفرماید: «فَمَا رَحْمَةٌ مِنْ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»^۱، «به خاطر رحمت خدا بود که تو با آنان ارتباط صمیمی و مهرآمیزی پیدا کردی، اگر یک فرد خشن و گستاخ بودی، هر آینه هیچ کس دور تو جمع نمیشد.» نقش محبت در جلب دیگران به دینداری، به خوبی از این آیه کریمه روشن میشود. شاید همه ما مهرورزی به کودکان را یک نیاز انکارناپذیر بدانیم. اما راهها و شیوههای مهرورزی برایمان مبهم باشد. در یک تقسیم بندی کلی، ابراز محبت به رفتاری و گفتاری تقسیم می‌شود:

(الف). ابراز محبت رفتاری: از قبیل روی زانو نشان دادن، در آغوش گرفتن، بوسیدن، سواری دادن و بعضی وقتها کنار کودکان خوابیدن، هدیه دادن، بازی کردن و بر سر آنها دست نوازش کشیدن است که در بسیاری از روایات مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. برخی از این روایات را با هم مرور میکنیم: پیامبر اکرم (ص) میفرماید: «احبوا الصبيان و ارحمهم»^۲ امام علی (ع) از خاطرات شیرین دوران کودکی خویش چنین یاد میکند: هنگامی که پیامبر اکرم (ص) در اوان کودکی مرا به خانه خویش برد، همیشه مرا در دامنش مینشانده. مرا به سینه خود میفشرد. هر وقت میخواست بخوابد و من فاصلهام با پیامبر زیاد بود و خوابم نمیبود، وی مرا نزدیک بستر

^۱ آل عمران، ۱۵۹

^۲ نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق: ص ۲۳۱

خویش میبرد. بعضی وقتها دستش را به صورت من و بدنش را با بدن من تماس میداد. حتی کاری میکرد که من وی را استشمام کنم.^۱ ابن عباس میگوید: «نزد پیامبر بودم درحالی که فرزندش ابراهیم بر زانوی چپ او و حسین بن علی بر زانوی راست او قرار داشت. پیامبر گاه این و گاه آن یکی را میبوسید که در این حال جبرئیل وحی، از سوی خداوند نازل شد.»^۲

در پاره ای از روایات آمده است که «نگاه مهرانگیز پدر و مادر به فرزندان، عبادت است.»^۳ پیامبر اکرم (ص) میفرمایند: «فرزندان خود را ببوسید که برای هر بوسه درجهای در بهشت به شما خواهند داد.»^۴

(ب) **ابراز گفتاری:** ابراز گفتاری شامل، کلمات محبت آمیز است که در روایات زیاد مورد تأکید قرار گرفته است. امیرالمؤمنین (ع) وقتی میخواستند با فرزندان، به ویژه در سنین پایین سخن بگویند، از واژه «یا بُنّی» استفاده میکردند که حاکی از مهرآمیز بودن و نشان دادن مهر درونی به فرزندان بود.

نتیجه گیری

۱. برای اصلاح رفتار نادرست فرزندان می توان آن را به طور غیر مستقیم مطرح نمود.
۲. از نمونه های رفتار غیر مستقیم برای تربیت فرزندان میتوان به الگو سازی اشاره کرد.
۳. در تربیت امری مانند تذکر دارای شرایط و آدابی است که با رعایت این آداب و شرایط بدون هیچ آسیبی میتوان فرزند را متوجه اشتباهات و رفتار های خطای خود کرد.
۴. همچنین رفتار های منطقی و عنصر مهرورزی دو کلید ارتباط با فرزندان است که در نتیجه این دو عنصر فرزند از آسیب های رفتاری و شخصیتی دور خواهد ماند.

^۱ نهج البلاغه، ۱۳۷۹: خ ۱۹۲

^۲ مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۲۶۱

^۳ نوری طبرسی، ۱۴۰۹ق: ج ۱۵، ص ۱۷۰

^۴ نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق: ص ۲۳۱

۵. با توجه به احادیث بیان شده در زمینه تربیت اسلامی، فهمیده میشود که عناصری مانند: محبت و مهرورزی، حفظ شخصیت، فضای معنوی، الگوسازی، گفتاری با ادب و متانت در زمینه تربیت فرزندان اهمیت زیادی دارد.

فهرست منابع

* قرآن

* نهج البلاغه

آقاصفری، علی، تحلیل شیوه های مهرورزی در تربیت دینی کودک از منظر روایات، سایت پرتال جامع علوم انسانی، بهار و تابستان ۱۴۰۰

بحطایی گلبایگانی، سید حسن، جایگاه موعظه و تذکر در تربیت دینی از منظر علامه طباطبائی، سایت پرتال جامع علوم انسانی، نشریه علمی (وزارت علوم) سوم مهر ۱۳۹۳

پاک نیا، عبدالکریم، شیوه های اصلاح رفتار کودکان و نوجوانان در فرهنگ اهل بیت (ع)، نشریه پاسدار اسلام ۱۳۸۴ شماره ۲۸۱

حراغلی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه، قم، کتب الاسلامیه، ۱۴۲۶

صحفی، سید محمد، تعالیم آسمانی اسلام، چاپخانه فروردین ۱۳۵۳

نساجی زواره، اسماعیل، آداب تربیت فرزندان در سیره معصومین، سایت پرتال جامع علوم انسانی، سال ۱۳۸۷، شماره ۳۴۵ و ۳۴۷

نوری طبرسی، شیخ میرزا حسین بن محمد تقی بن علی محمد، مستدرک الوسائل